

Савченко А. В.,

начальник відділу організації досудового розслідування Управління з організації досудових розслідувань Головного слідчого управління Державного бюро розслідувань, доктор юридичних наук, професор

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ПРО ЗАБОРОНУ КАТУВАННЯ, ЙОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ

Катування в Україні, рівно як і жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, є забороненими, при цьому за їх вчинення настає передбачена законом кримінальна відповідальність. Такий підхід безпосередньо узгоджується зі світовою практикою та положеннями відповідних міжнародних нормативно-правових документів (зокрема, конвенцій, декларацій, пактів, стандартів, статутів, правил), що спрямовані на запобігання та протидію катуванням, жорстокому (нелюдському) поводженню тощо, а також сприяють їх розслідуванню.

У контексті забезпечення захисту прав людини, наявність і функціонування відповідних міжнародно-правових стандартів у кожній окремій державі розглядається в якості основного підґрунтя для віднесення її правової системи до такої, що відповідає демократичним прагненням розвитку людства [1, с. 9]. Однак, у чинному законодавстві України термін «міжнародні (міжнародно-правові) стандарти» не визначено. На наш погляд, під «міжнародно-правовими стандартами про заборону катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також стандартів ефективного розслідування і документування цих фактів» слід розуміти систему універсальних принципів і норм міжнародного права, яка репрезентована у різноманітних документальних форматах (ініціативах, платформах, програмах, деклараціях, конвенціях, протоколах, резолюціях, договорах, кодексах, стратегіях тощо), що мають обов'язковий чи рекомендаційний характер, а також визначають мінімально необхідний рівень заходів, всебічне забезпечення яких повинна здійснювати зацікавлена група держав за допомогою правових та інших засобів, з огляду на недопущення катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також ефективного розслідування і документування цих фактів.

Натепер катування – один з найнебезпечніших міжнародних (конвенційних) злочинів. Слід зазначити, що акти катування, які вчиняються під час війни, вважаються військовими злочинами та були заборонені ще у 1949 р. Женевськими конвенціями. До останніх приєдналися фактично всі держави світу, тому заборона катувань під час війни вважається універсальною. Поряд з цим, згідно Римського статуту

Міжнародного кримінального суду, катування визнається одночасно злочином проти людства та військовим злочином. В умовах сьогодення заборона застосування катувань і жорстокого поводження є загальною міжнародною нормою, що, зокрема, закріплена у Загальній декларації прав людини від 10.12.1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р., Конвенції ООН проти катувань від 10.12.1984 р., Європейській конвенції про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26.11.1987 р., Факультативному протоколі до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання від 18.12.2002 р. тощо. Проте зазначені документи не охоплюють усіх актів, чинних у даній сфері, що використовуються у світовій практиці, оскільки наразі діють подібні акти галузевого значення, зокрема рішення ЮНЕСКО, ОБСЄ, Європейського суду тощо. Зазначимо, що у межах європейського правового простору питання тлумачення поняття «катування» та суміжних з ним понять дається передусім Європейським судом з прав людини.

Щодо стандартів ефективного розслідування катувань і документування фактів вчинення цього кримінального правопорушення, то насамперед вони наведені у «Стамбульському протоколі» – Керівництві з ефективного розслідування та документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (зокрема, у чотирьох з його розділів безпосередньо розглянуті питання кримінального процесу):

Розділ III. Правове розслідування фактів застосування катувань (у цьому розділі описані принципи, за якими має здійснюватися розслідування можливих випадків катувань, при цьому: а) «основоположними принципами будь-якого життєздатного розслідування випадків катувань є його компетентність, неупередженість, незалежність, швидкість та ретельність»; б) відповідно до протоколу, у випадку, якщо процедури розслідування не можуть відповідати цим критеріям (наприклад, через брак ресурсів, досвіду або через упередженість), держави мають проводити розслідування за допомогою незалежної комісії з розслідування або у рамках будь-якої аналогічної процедури);

Розділ IV. Загальні аспекти, які потрібно враховувати при опитуванні (у цьому розділі автори роз'яснюють практичні аспекти проведення опитувань ймовірних жертв катувань та звертають увагу на можливі психологічні наслідки катувань та ризик повторної травматизації жертви).

Розділ V. Фізичні докази катувань (цей розділ: а) наводить рекомендації щодо медичного документування наслідків катувань, зокрема у документі сказано, що «медичну експертизу з метою правосуддя слід проводити об'єктивно та неупереджено»; б) надає

поради лікарям щодо уникнення медичної термінології під час підготовки своїх звітів («лікар зобов'язаний виявити будь-які суттєві обставини, що, на його думку, відносяться до справи, та повідомити про них, навіть якщо вони вважаються непричетними до справи»); в) описує типові наслідки розповсюджених видів катувань: підвішування, удушення, катування положенням, катування з впливом на зуби, катування електрошоком, сексуальне насильство, завдання ударів по стопах тощо);

Розділ VI. Психологічні докази катувань (у цьому розділі автори наголошують на можливих наслідках для психічного здоров'я жертв катувань та наводять рекомендації щодо процедур виявлення таких наслідків («одна з головних цілей катування полягає в доведенні людини до стану крайньої безпорадності та душевного страждання, які можуть призвести до порушення когнітивних, емоційних та поведінкових функцій»), при цьому підкреслюється, що психологічні наслідки можуть бути різними для різних людей за різних обставин, але більшість жертв катувань відчують емоційне переживання і мають психологічні симптоми) [1, с. 28–105].

Цей документ вважається першим набором міжнародних рекомендацій з документування катувань та його наслідків. У Стамбульському протоколі зібрана низка керівних принципів для оцінки заяв про катування та жорстоке поводження, для розслідування справ про катування та повідомлення про зафіксовані випадки цих кримінальних правопорушень судовій владі або іншим органам. Слід зазначити, що розробка Стамбульського протоколу тривала 3 роки силами понад 75 спеціалістів у сфері медицини, юриспруденції та захисту прав людини, що представляли 40 інституцій та організацій з 15 країн світу. Робота з написання протоколу була ініційована та спланована Правозахисною платформою Туреччини (Туреччина) та Лікарями за права людини (США). Серед структур, що брали участь у розробці протоколу, є Міжнародний комітет Червоного Хреста, організація «Міжнародна амністія», Комітет проти катувань, Медичний фонд допомоги жертвам катувань та інші. Особливістю Стамбульського протоколу є те, що він містить визнані міжнародно-правові стандарти та процедури щодо виявлення та фіксації можливих ознак катувань, щоб це могло слугувати доказом у суді, а також рекомендації щодо належного розслідування випадків катувань.

Отже, наведена в авторському баченні дефініція міжнародно-правових стандартів про заборону катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також стандартів ефективного розслідування і документування цих фактів, уточнення місця катування у системі різних кримінально-протиправних посягань, визначення переліку нормативно-правових актів кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру сприятиме систематизації знань юристів щодо заборони катування, його розслідування та документування на міжнародному рівні.

Список використаних джерел

1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.

2. Стамбульський протокол : посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання / Серія публікацій з питань професійної підготовки № 8/Rev.1. ООН, Нью-Йорк і Женева, 2004. 131 с.

Аблязов Д. Е.,

віце-президент Східноєвропейського
університету імені Рауфа Аблязова,
кандидат юридичних наук, доцент

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА САМОЗАХИСТ

Право людини на самозахист забезпечується різними нормативно-правовими актами України, у тому числі і нормами кримінального законодавства.

Конституція України, будучи Основним законом нашої держави, є також і основним гарантом дотримання основоположних прав, свобод і законних інтересів людини. У ч. 1 ст. 27 зазначено, що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини». Держава не має достатню кількість ресурсів для того, щоб забезпечити захист життя і здоров'я кожної особи (громадянина чи іншої особи, яка проживає в Україні на законних підставах). У зв'язку із цим у ч. 2 ст. 27 Конституції зазначено, що «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Із змісту цієї норми випливає право людини на самозахист у випадку, якщо щось реально створює загрозу заподіяння шкоди її життю, здоров'ю, життю і здоров'ю інших людей. Право людини на самозахист закріплено і у ч. 5 ст. 55 Конституції України, а саме: «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань».

Згідно із теорією про права людини, право на оборону себе від небезпеки, відносять до вроджених, природних права людини, яка отримує таке право від самої матері-природи і яке виходить з самої сутності людини, з розуму, який відокремлює його від усього іншого світу [1, с. 14]. Сутність цього природного права людини – це забезпечення свого права на існування, боротьбою за таке право. А тому природність такого права обумовлює законність вчинення дій в межах самозахисту. Право на самозахист було предметом ретельного дослідження видатних філософів (Т. Гоббса, Дж. Локка, Гуго Гроція, Чезаре Беккарія тощо), які також обґрунтовували свою позицію щодо природності вказаного права. Враховуючи їх позицію, а також думки сучасних вчених, зроблено висновок, що: право на життя кожної